

дна радикална странка има, међутим, две предности. Прва предност је у њеној снажној и дисциплинованој организацији, којом покреће социјално неиздиференциране масе. Друга је у чињеници да се налази у опозицији. Њена критика бирократије има позитивне последице, јер представља контролу власти и поставља ограничења њеној самовољи. Али, она делује и деструктивно, јер је против сваког вида институционализације, зато што он долази од бирократске, дакле, ненародне власти. Народна радикална странка тежи неподељеној власти да би успоставила не западноевропско грађанско друштво већ народну државу. Тако је једна изузетно централистичка политичка партија тражила широко децентрализовану државу. Али, парадокс је само привидан. Са Либерарном и Напредном странком на маргини, као масовна партија, Наро-

дна радикална странка је, кроз систем народне самоуправе, фактички осигурала своју доминацију. Циљеви странке подударали су се са интересима маса, јер је њена идеологија изведена из тих интереса. Посебан је проблем какве су, у тим условима, биле стварне могућности за парламентаризам у западноевропском смислу речи.

Поменуто два питања или, како Протић каже, један спољашњи и један унутрашњи извор српског радикализма, битна су како за разумевање порекла и развоја тако и историјског учинка идеја и покрета радикала у Србији. Отуда, њихово само успутно помињање, а поготово њихово изостављање из анализе, одлучујуће утиче и на закључак о кључном питању студије.

Др ЛАТИНКА ПЕРОВИЋ

**ЛАТИНКА ПЕРОВИЋ, ПЛАНИРАНА РЕВОЛУЦИЈА,  
БИГЗ Београд, Глобус Загреб, 1988.  
Научна критика**

Књига Латинке Перовић "Планирана револуција" представља интересантно компонован научни рад о друштвено-историјским условима под којима се уобличио руски јакобинизам и бланкизам, један од праваца руског револуционарног покрета у XIX веку и његовим битним карактеристикама као оригиналне политичке доктрине. Чине је истраживачки билијантна уводна студија урађена на основу селективног, критичког и промишљеног коришћења и систематизације светске литературе и одговарајућих историјских извора, те изабрани радови руских јакобинаца и бланкиста, који најрепрезентативније илустру-

ју основе њихове револуционарне мисли са богатом и прецизном научно-критичком апаратом.

Основе руске револуционарне мисли ауторица не везује само за утицај европских социјалистичких и револуционарних идеја, међу којима и марксизма, већ пре свега за природу и стање руског друштва XIX века. Њега је карактерисало велико привредно, економско, политичко и културно заостајање за Европом, услед одржавања феудалног друштвено-економског система. Индустријска производња и капитал однос тек су почели да се развијају на руском тлу средином XIX века, али је до краја

века руско друштво остало претежно феудално-аграрно. Царски рескрипти о укидању крепосног права, који су били донети у јесен 1861. године, нису могли решити питање руских сељака, тј. докинути феудалне односе јер су нови облици сељачке везаности проистицали из високих цена закупнине земље.

С друге стране, царски деспотизам је опредељивао политички систем, као и цензуру штампе, полицијски систем и репресију према свим носиоцима захтева за друштвеном модернизацијом и политичком демократијом. Пораз Русије у Кримском рату био је само једна од манифестација истрошености тадашњег друштвеног система.

Стога, ауторица настоји да покаже на који су начин руски друштвени систем XIX века и његове преовладавајуће структуре утицали на обликовање руске револуционарне мисли, "теорију скока", теорију револуције, партије и државе, те на циљеве, стратегију, тактику, и тип политичке организације руског револуционарног покрета.

Свест о заостајању Русије у темпу друштвеног, привредног и политичког развоја определила је руску револуционарну мисао од Херцена, Лаврова, Чернишевског, Бакуњина, преко народњака, анархиста, прогресиста, затим јакобинаца-бланкиста, а касније и Лењина и других бољшевика. За све њих револуција је требало да буде инструмент модернизације и убрзаног развоја Русије, чиме би се она приближила развијеним земљама Запада.

Битно обележје руског народњаштва чинила је "теорија скока". Она се заснивала на идеји самобитног развоја социјализма у Русији на основама традиционалне колективне својине сељака над земљом, тј.

сељачке општине. То би Русији омогућило да у свом развоју "прескочи" капитализам, а у томе и друштвену диференцијацију и индивидуализацију. Русија би на тај начин избегла негативне друштвене последице капитал односа, као што су експлоатација, пауперизација становништва као последица првобитне акумулације, те разарање традиционалних облика "народног живота". Сматрали су да у колективизму руског друштва леже претпоставке за природну предодређеност руског народа да прихвати социјализам. Непостојање бројне, јаке и организоване радничке класе у Русији нису видели као препреку изградњи социјализма, услед истовременог одсуства и моћне буржоазије. Чак су истицали да неразвијеност буржоазије као посебне друштвене класе, представља предност Русије за могућност револуције и социјализма.

Латинка Перовић у уводној студији врло убедљиво и аргументовано указује на постојање "општих места" код свих генерација и праваца руског револуционарног покрета, које поред "теорије скока", чине теорија револуције, партије и државе. Узрок томе налази у друштвено-историјским условима Русије у XIX веку, пре свега у феудализму и царском самодржављу. Стога историјском анализом руске револуционарне мисли долази до закључка о повезаности и постепеној радикализацији идеја од Херцена до јакобинско-бланкистичке струје, која је до крајњих консеквенци довела идеје о диригованој револуцији од стране мањине, а у име народа, тајној револуционарној завереничкој организацији и "народној држави".

Један од најистакнутијих идејних представника руског јакобинизма и бланкизма, Ткачов, само

је претворио у целовит систем основне мисли прокламације Заичњенског "Млада Русија" са почетка бо­тих година прошлог века. Идеје које је средином 70-их година развијао Ткачовљев часопис "Набат", крајем 70-их година практиковала је органи­зација "Народна воља". Њена де­латност свој врхунац је достигла убиством руског цара Александра II. "Народна воља" је на тај начин остварила тактику револуционарне ак­ције за коју се Ткачов залагао, а која се састојала у систематском терори­сању и дезорганизацији државне власти, као метода за "провоцирање народне револуције".

Основ опредељења руских ја­кобинаца-бланкиста за уску, тајну, хијерархијску и централистичку ор­ганизацију професионалних рево­луционара која путем тероризма остварује "планирану револуцију", чиме се револуција практично своди на државни удар, тј. револуцију "одозго", етатистичку револуцију, Латинка Перовић изводи из природе опозиције у апсолутистичким зем­љама. Односно, из става да природа друштвено-политичког система опредељује и природу опозиције. "Иако, пре свега, плод руских услова, идеје руских јакобинаца и бланкиста имају општи значај. У историјском и у искуственом погледу, њихов траг видљив је у стварању и развоју да­нашњих револуционарних елита. Оне су карактеристичне за тип леви­це коју рађају аграрна и аутократска друштва на преласку у индустријска и, најширем смислу узето, у грађан­ска друштва. Дуго остајање на том размеђу доводи до теорије скокова у друштвеном развоју, до тога да се заостајање у стварности компензира радикализмом у идејама и у поли­тичкој акцији. Идеје таквог радика­лизма законите су за неразвијене средине, које излаз из велике заоста-

лости и решење друштвене проти­вечности које она рађа траже у скра­ћењу пута развоја, нужно се окрећу­ћи планираној и унапред организо­ваној револуцији". (стр. 10).

Тако Латинка Перовић показу­је да је само руско друштво са полу­слободним сељакком и релативно бројном интелектуалном елитом без конкретног занимања, изродило ор­ганизацију професионалних рево­луционара као најефикасније сред­ство разрешавања нагомиланих еко­номских и политичких противуре­чности.

И само јављања руског јакоби­низма и бланкизма везано је за пораз народњачке тактике "одласка у на­род" средином 70-тих година XIX века. Том приликом идеје анархиста о непосредној револуцији сељака као начину решења кључног питања руског друштва, ослобођење сељака са земљом и прогресиста о могућно­сти мирне агитације за социјализам у народу показале су се као политич­ки наивне. Наиме, показало се да се сам народ одупирао револуцији, да је идеја о његовој револуционарности илузија, што је код руских револуци­онара довело до сумње у способност народа да самостално изведе револу­цију. Истовремено, репресија цар­ских власти после студентских не­мира и сељачких побуна и прогони готово свих који су се супрот­стављали самодржављу код револу­ционара је развила свест о нужности организовања револуционарне ма­њине.

Оштро супростављен тради­ционалном руском друштву, пре све­га, његовим темељним идејама кла­сног помирења, монархизма и рели­гиозности, јакобинско-бланкистич­ка струја, схвативши да је мањина под оштрим ударима државне вла­сти али и друштва, определила се за

заверу, за "планирану револуцију" као неку врсту друштвеног инжењеринга. Руски јакобинци и бланкисти истовремено су радикализовали раније идеје руске револуционарне мисли и настојали да их остваре у пракси, тј. да путем етатистичке револуције изврше моделирање руског друштва према својој замисли. Сматрали су да се његова модернизација може остварити само на основу постулата "теорије скока", тј. "прескакањем" капиталистичког, а путем социјалистичког даљег друштвеног развоја. Избегавањем капитализма мислили су да ће и сачувати основ народног сељачког живота.

Једно од најзначајнијих места у политичкој доктрини руских јакобинаца и бланкиста представљала је теорија револуције. Њу је на ниво система подигао и развио Ткачов. Стога је и у избору текстова ауторича с правом уврстила највећи број текстова који се односе на Ткачовљево теорију револуције.

Ткачов је полазо од чињенице да у руском друштву XIX века, због његове економске неразвијености, нису постојале јасно издеференциране друштвене групе с чврсто профилираним интересима, идеалима и тежњама. Теорија револуције коју је развио није требало да промени, већ да конзервира такво стање и заустави процес друштвене диференцијације који капитал однос са својим развојем неминовно доноси. У томе је он остао доследан главном начелу руског народњаштва да могућност посебног пута Русије у социјализам води "прескакањем" капитализма.

Значај Ткачевљеве анализе западног капитализма лежао је у томе што је он, за разлику од многих теоретичара социјализма, и пре и после њега, уочио да у тим друштвима

капитализам не иде ка кризи и пропасти, већ напротив ка стабилизацији. Поред тога, истицао је да легална основа коју добија раднички покрет смањује шансе пролетерској револуцији на Западу, док је у Русији она готово извесна због непостојања услова за легалну борбу радничке класе и незамисливости формирања радничке организације. У Русији није било пролетаријата али ни буржоазије, као ни средњих слојева између народа и деспотске државе.

Према Ткачову циљеви социјализма су универзални, тј. нема националног социјализма, али се залагао за прилагођавање стратегије и тактике борбе за социјализам одређеним економским и политичким односима датог друштва. Тако у Русији циљ револуције није био довођење у склад производних односа са достигнутим нивоом производних снага, на чему су инсистирали марксисти Запада, већ да убрза развој.

"Та је мисао била израз свести о дубоком заостајању Русије, али и рефлекс западноевропске револуционарне мисли, која је проузроковала брзи крах капитализма и пројектовала социјалистичко друштво. Прихватити тада капитализам као неизбежан, значило је, за руски револуционарни покрет, пристати за ново заостајање и инфериорност Русије. Ослонац за могућност скока нађен је у оним установама економског и политичког живота руског народа, општини и миру, у којима је сачуван принцип заједничке својине и самоуправе, који је био угаони камен не само социјалистичких утопија него и научних пројекција западноевропског социјализма". (стр. 142).

Овакво схватање о специфичном националном путу у социјализам добило је свој израз у доктрини "народне демократије", формулиса-

не у оквиру међународног комунистичког покрета након другог светског рата.

Још крајем 20-их година XX века, у расправи која се водила у совјетској болшевичкој партији, а која је била везана и за борбу за личну власт између Стаљина и Трацког, победили су заговорници става о могућности социјализма у једној земљи.

Доношењем Првог петогодишњег плана у СССР-у 1928. године, фактички је у пракси била остварена "теорија скока", пошто је његов превасходан циљ био да се развију енергетски потенцијали и тешка индустрија, те да се тако "прескакањем" капитализма оствари развој. Истицала се разлика између оваквог социјалистичког (совјетског) типа индустријализације и капиталистичког (енглеског), у коме је, пак, развој лаке (текстилне) индустрије и рударства утро пут развоју железнице, енергетике и тешке индустрије (производњи челика).

Овакав тип планске социјалистичке индустријализације после другог светског рата поновиле су све социјалистичке земље, делом услед преузимања совјетског модела из политичких разлога, а делом што је и у њима био неразвијен капитал однос у производњи и економији.

Поред разраде "теорије скока" битну карактеристику учења Ткачова чинила је и оригинална теорија револуције. По њему, политичка револуција, узимање власти, била је битни преуслов социјалне револуције, тј. промени својинског односа као опредељујућег друштвеног односа. Револуцију у интересу и у име народа иницира, организује и изводи свесна организована мањина професионалних револуционара. Ова идеја о другоразредној улози народа у револуцији, која руске јако-

бинце и бланкисте разликује од народњака и анархиста, по којима је револуција требало да буде спонтанна, стихијска и народна, први пут је била изражена у прокламацији Заичњевског "Млада Русија". Начајев ју је касније даље радикализовао сматрајући народ објектом револуције. "Народна воља", која се након Карбонара, сматра првом модерном терористичком организацијом, истицала је да иницијатива за преврат припада Партији.

Ткачовљево схватање о мањини као покретачкој снази и субјекту револуције извирала је из његове концепције циља револуције. Она је требало да омогући скок у вишу фазу друштвеног развоја, уз прескакање капитализма, чији би развој у Русији уништио општинску својину и самоуправу, као основе социјализма које су већ постојале у руском традиционалном друштву. Револуција је, стога, требало да предупреди развој капитализма у Русији.

Ткачов се супростављао анархистичком и прогресистичком мистичном веровању у народ, сматрајући да су они пројектовали себе на народ, приписали му своје тежње и идеале и проглашавали своје жеље за стварност. Стога је напустио њихову илузију о спонтаном покрету народа и народној револуцији.

Сматрао је да је руска стварност "сурова, ружна и сива". Да се са њом треба суочити, прекинути бесмислену идеализацију села и изучавати чињенице стварног живота. "А те чињенице, истицао је Ткачов, говоре да је руски сељак економски заостао; нигде народно богатство не зависи толико од количине живог рада као у Русији. Тиме је одређен умни и морални живот народа. Треба напустити илузију о спонтаном револуционарном покрету народа.

'Вековно ропство, вековно угњетавање научили су га на трпљење и беспоговорну послушност, развили су у њему робске инстинкте: притвореност, лицемерје, понизност, велику вештину да влада својим осећањима: физички и морално су га покварили и ослабили, учинили су да атрофира његова енергија. Он је, пре свега, флегматик'. Његове су потребе неразвијене, његове представе уске, појмови о друштву ограничени. Препустите му да уреди свој живот по сопственој вољи, и ви ћете увидети да он у њега неће унет и ништа ново, он ће протегнути форме свога живота, своју општину, свој мир, своју породицу, и на оне сфере из којих је сада истиснут утицањем буржоаског прогреса, али на то ће се и ограничити његова реформаторска делатност, и пред нама ће се појавити исти стари сељачки свет са својим огрубелим, окамењеним начелима, са својим тромим конзервативизмом'. Другим речима, 'на бресту неће родити наранце'; неће се одгојити 'социјалне руже у баруштини деспотизма'. Свест о нужности промене постојећег поретка и идеал новог друштва морају се унети у народ. Препуштен сам себи, народ није у стању, ни у садашњости ни у будућности, да остваари политичко и социјално ослобађење". (стр. 143, 144)

Из оваквог схватања о руском друштву и типу револуције израсла је и концепција револуционарне партије.

Револуционарна мањина регрутовала се из редова интелектуалне омладине нижег социјалног положаја. Из ње се родио и посебан тип револуционара, кога је карактерисала неизмерна воља, енергија, фанатична оданост револуцији, религиозан однос према циљу револуције,

без сумњи и преиспитивања, свест о нужности жртвовања идеји, потчињавање личности револуционара завереничкој партији, те поистовећивање револуционара са револуцијом и одрицање од приватног живота. Начајевљев "Кодекс револуционара" инагурисао је овакав тип револуционара.

Ткачов је, пак, развио идеју о битним организационим принципима и природи револуционарне партије, док је "Народна воља" све то спровела у живот.

Партија је одређена као тајна, завереничка организација професионалних и оданих револуционара која у првом погодном тренутку узима власт и помоћу ње извршава социјални преображај друштва "одозго". Да би у томе успела морала се одликовати јединством, чврстом централизованом организацијом и беспоговорном дисциплином чланства. Стога се заснивала на принципима потпуне централизације, организационе и идејне, са постојањем јаког центра, те строге хијерархије, конспиративности и ауторитарности. Члан се безусловно морао повиновати законима организације, а у случају њиховог нарушавања и издаје следила је смртна казна.

Оваква партија омогућавала је да се све подреди једном циљу, једном интересу – револуцији. Своју малобројност она је надокнађивала монолитношћу, јединством, квалитетом и оданошћу бораца. За њих није било сумње, колебања, попуштања, одступања и недоследности. Истина револуције њима је била једина истина. Стога, Латинка Перовић с правом закључује да је у Русији револуционарна организација настала укрштањем цркве и касарне.

За разлику од анархиста, руски јакобинци и бланкисти називали су

себе етатистима. Њихов циљ је био освајање политичке власти и стварање револуционарне државе, помоћу које би остварили социјалну револуцију, корак по корак. Они напуштају постулат народњаштва о сељачкој општини, миру и артељу, као темељу руског социјализма и пребацују тежиште на државу. "Народна воља" придавала је највећи значај држави у промени економских односа и социјалној револуцији, те је сматрала да револуционарна партија мора да преузме државну машину. Она није тежила уништењу државе, већ је за крајњи циљ имала "народну државу".

Идеју о "народној држави" први је формулисао Ласел, немачки социјалдемократ, отприлике у исто време када је и деловала "Народна воља". Међутим, док је за њега она требало да настане парламентарним путем и постепеним стварањем државног капитала, за "Народну вољу" тај пут је био преузимање власти револуцијом од стране завереничке организације. "Другим речима, да би постала народна, држава треба најпре да буде партијска". (стр. 149).

Сматрајући да духовна власт увек тежи да се оствари као материјална власт ("Ко влада душом човека, тај ће владати и његовим телом"), револуционарну државу Ткачов је видео као матеијализовану духовну власт револуционарне мањине, и тиме први указао на велики значај идеологије за образовање социјалистичког друштва и државе. Општи интерес формулише револуционарна мањинана на основу свог социјалног идеала, подређујући му све остале интересе, посебно тзв. националне интересе. Увиђајући интегративну функцију капитала, Ткачов је сматрао да је успешно може извршити и централистичка држава. При томе

је, како истиче Латинка Перовић, занемарио чињеницу да исте резултате не може дати интеграција на основама државне својине и централистичке и ауторитарне државе, те она, на претпоставкама приватне својине, слободног грађанина и суверених народа у интересу њиховог економског и културног развитка.

Залажући се за јаку централизовану револуционарну државу Ткачов је природно дошао у сукоб са анархистима. Међутим, колико год је превидео разлику између природе и последица интегративне функције капитала и државе, толико је с великим оштроумљем указао да се с децентрализацијом власти не мења њена суштина нити се развија демократија, већ се само наместо једног центра јављају више њих, тј. многовлашће односно полицентризам власти. У свом чувеном чланку "Револуција и држава", насталом кроз сукоб са анархистима Ткачов је, залажући се за једнообразна начела руковођења револуционарном државом, писао: "Што је више разбијена, што је више разједињена и децентрализована власт, тиме је конзервативнија. То је азбучна истина науке о држави. Децентрализована власт се увек налази под притиском локалних утицаја, локалних обичаја, под притиском историјских створених традиција. Зато је она веома погодна за очување постојећег status quo, али она је потпуно неспособна за било какву револуционарну – реформистичку делатност". (стр. 302.)

Књига "Планирана револуција" Латинке Перовић представља и у теоријско-методолошком и у истраживачком смислу изузетну студију о друштвеним и идејним коренима једног смера социјалистичке мисли. Њен посебан научни значај лежи у чињеници да је сврха истраживања

руског јакобинизма и бланкизма била да се он објасни, а не да се одбацује или некритички глорификује. У том смислу ова књига указује на који се начин наука данас, у доба краха реал-

социјализма, мора односити према социјалистичком наслеђу.

**МАРИЈА ОБРАДОВИЋ**